

DUPKA GYÖRGY

„HOVÁ TÚNT A SOK VIRÁG...?”

IDŐUTAZÁS AZ URÁLBA, MAGYAR ÉS NÉMET RABOK NYOMÁBAN

3. RÉSZ

CSELJABINSZK MEGYE

Autóbuszunk a Cseljabinszk megyéhez tartozó nyugat-szibériai nagytájat szeli át. Ezt a hatalmas területet tavak ezrei borítják, legtöbbször a víz sós. A finnországi tóvidékhez hasonlítható táj a jégkorszak visszahúzódása idején alakult ki. A természeti szépségekben gazdag vidék egy részét a hidegháború éveitől a fegyverkezési versengés érdekében alaposan beszennyezték, örökre tönkretették. Minderre Motrevics professzor hívja fel a figyelmünket, amikor foltosan lepusztult térségekbe érünk. Ennek egyik okozója a szovjethatalom idején, harminc éven át erősen eltitkolt nukleáris baleset volt. Történt ugyanis, hogy a *Cseljabinszk-40* nevű titkos város *Majak* nevű nukleáris üzemében 1957. szeptember 29-én felrobbant egy 80 tonnás, az atomgyártás közben keletkezett folyékony nukleáris hulladékot tartalmazó acéltartály. Míndez Cseljabinszktól 150 km-re, északnyugati irányban történt. A nukleáris katasztrófa következtében a csernobili reaktorbalesetnél jóval nagyobb radioaktív szennyeződés jutott ki a környezetbe, ami ezek gyógyíthatatlan betegségét, halálát okozta, százezrek életerét pedig beszennyezte. A korábbiakhoz képest hatszor több lett a rákos-daganatos megbetegedések száma. A professzor sietve hozzátette, hogy ne ijedjünk meg, elég messze vagyunk a radioaktivitással szennyezett területtől, amely ma is tiltott zóna (katonák őrzik). Az itteni légkör 50 év után már nem jelent veszélyt az emberre.

Cseljabinszk megyében Motrevics professzor 32 hadifogoly-temetőt tárt fel. Azonban a levéltári anyagok szerint ennél jóval több volt, de azok már félig vagy egészen megsemmisültek. A moszkvai Memorial adatbázisában még egy „-2” megnevezésű láger sírkertje is szerepel (Cseljabinszktól 150 km-re, bizonyára a radioaktív sugárzással szennyezett, tiltott zónában fekszik). 1945–1947 között itt állították fel a munkahadsereg táborát (trudarmejsz). A temetőben lévő sírok száma 6/151. A parcella fennmaradt, de a sírokat felásták.

Muradin János Kristóf kolozsvári kutató felmérése szerint elsősorban Cseljabinszk megye itteni lágereiben (Cseljabinszk, Asa, Kistim, Ufalej, Magnyitogorszk stb.) mintegy 5 ezer kolozsvári magyart tartottak fogva, és csak 1949-ben engedték haza a túlélőket. A kutató számításai szerint, „összességében, a Kolozsvárról elhurcolt 5000 civil több mint egyharmada, mintegy 1600–1800 ember pusztulhatott el a több éves fogságban.”¹

Verhnij Ufalej (Nikelevo Zovod település). Aramil felől érkezve, a főúton haladva elérjük a nikkelbányászatáról neves iparvárost, *Verhnij Ufalej*, amelynek 50 ezer lakosa van. Az 1651. sz. munkatáborban igazoltan 145-en hunytak el, ebből 6 fő magyar. Havasi János közlése szerint karcagi internáltak is dolgoztak a bányában, köztük volt Szilako Ferenc tanár, aki visszaemlékezésében az itt végzett rabszolgamunkáról is beszámol. Ő az öt évet a láger könyvkötődjében vészelte át. Vernyij Ufalejben találkozunk és beszélgetünk a 65 éves Vera Sztepanovna Gornovajával, aki gyerekként emlékszik az itt dolgozó internáltakra, akik rongyosak, soványak és éhesek voltak, valamint ennivalót kértek a helyi lakosoktól. A nikkelbányában a helyi lakosokkal együtt dolgoztak. Vera asszony, a gyár egykori laboránsa megengedi, hogy lefotózzuk. A Mironov és a Furmanov út között lévő temető részben elpusztult. Körülötte konyhakert és lakóház van. A sírok száma 6/145. A magyar emlékművet 1999-ben emelték. A téglalap alakú gránittömbre magyar és orosz feliratot vésték: „Itt a II. világháborúban elhunyt magyar polgári áldozatok nyugszanak.” A sírkert meglehetősen gondozatlan. Mögötte komor képet mutat a hatalmas meddőhányó, alatta szintén sírok vannak.

Kistim. Visszatértünk a főútra, és hamarosan eljutottunk a 30 000 lakost számláló *Kistim* városba. Az idevonatkozó levéltári anyagok szerint ezen a településen szervezték meg a 180. tábor, amely az MVD/UPVI felügyelete alá tartozott. A hadifogoly-temető a város délkeleti határában, a magaslat lejtőjén, 500 méterre a szennyvíztisztítótól fekszik. A sírok száma 2/13. A professzornak csak 2 magyarról van tudomása. Két-három órával azelőtt, hogy a haditemetőhöz értünk volna, itt erdőút volt, odaérkezésünkkor még füstölgött az avar. Áthaladtunk a felperzselt erdőrészen, kijutottunk egy tisztásra, ahol megtaláltuk a felállított téglalap alakú gránitemlékművet. A talapzatán két darab piros-fehér-zöld fonatú koszorú volt elhelyezve. A professzor közölte, hogy a közelmúltban dr. Bajtai Csaba főkonzul úrral és a helyi polgármesterrel itt jártak, éspedig abból a szomorú apropóból, hogy Viktor Markovics Riszkin a *Cseljabinszkij Rabocsij Csasz* című megyei lap tudósítója hírt adott arról, hogy

hullarablók, temetőrongálók garázdálkodtak a magyar temetőben. Az ezt követő hatósági vizsgálatot lezárták, a sírkertet rendbe hozták. A megtalált emberi csontok számára két új sírt hoztak létre. Közben szétnéztünk a városban is. Újabb iszlám templomot láttunk, égbe szökő karcsú tornyán félhold látható. A nagyméretű ortodox templomok nemrég épülhettek. A mesterséges tó partján megnéztük Gyemidov kistimi lerobbant palotáját, az öntött vasból készült szökőkutat, amely éppen felújítás alatt van. A gyáros a kastélya mellett építette fel az egykori fémfeldolgozó üzemet is.

Cseljabinszk. A négysávos autópályán megérkeztünk az 1736-ban alapított, több mint egymillió lakost számláló *Cseljabinszk* (Челябинск) megyei székvárosba, amely a cári időkben a transzszibériai vasútvonal építésének központja volt. Jelenleg Oroszország nyolcadik legnagyobb városa. A dél-uráli régió fontos kulturális, oktatási, politikai, pénzügyi, kereskedelmi és gazdasági központja. Itt működik a Dél-Uráli Állami Egyetem is. A Cseljabinszki Múzeum Régészeti Osztálya érdekes és fontos kutatásokat végez Kelet-Ural területén. Szergej Botalov, a múzeum régésze 2011 tavaszán Budapesten is előadást tartott az MTA Régészeti Intézetében a honfoglaláskori magyar sírokhoz igen hasonló lovastemetkezési leletekről. Világszinten is elismert Cseljabinszk nehézipara: a Cseljabinszki Kohászati Kombinát, a Cseljabinszki Traktorgyár és a Cseljabinszki Csőhengerművek. A túlélők visszaemlékezései szerint ezekben a gyárakban 1945–1948 között magyar hadifoglyok és internáltak is dolgoztak.

Aznap a „*Cseljabinszk*” szállóban éjszakáztunk. Lefekvés előtt még megtekintettük a „fehér éjszakák” által megvilágított várost. A szálloda előtti téren van a transzszibériai vasútvonal vasútállomása, itt is emlékművet emeltek a cseh légionáriusoknak. A belváros eléggé rendezett, modern vonalú épületek, paloták hirdetik a város dübörgő gazdasági fejlődését. A város ipari övezetében sok kívánnivalót hagy maga után a környezetvédelem. A gyárkémények ontják a barna füstöt és a kormot.

A város külterületein a hivatalos okmányok szerint 4 temetőt tartottak nyilván. Az első a *Tankisták/Tankisztovc* utcában, a polgári temető mellett található. Az itteni sírok száma 2/94. A temető teljes egészében fennmaradt, a sírok száma látható. A másik a *Kopejszkoje sugárúton* a *Fatejevszkoje* temetőben van. A sírok száma 1/93. a hadifogoly-temető részben elpusztult. A harmadik a *cseljabinszki központi polgári temetőben* van. A sírok száma 7/152. A hadifogoly-temető teljes egészében elpusztult. A negyedik a város déli részében a *Kizilszkaja utcában lévő polgári temetőben* volt. A sírok száma 2/34. A polgári temetések miatt ez is teljesen megsemmisült.

Miassz. Másnap a Cseljabinszk-Moszkva autópályán haladtunk tovább azon az útvonalon, amely elvezet minket Baskírföldre. Az útjelző tábla szerint Moszkva 1756 km-re van. Kis letérővel a közel 160 ezer lakosú *Miassz* (oroszul: *Muacc*) városba érkeztünk, amely a Miassz folyó partján fekszik, Cseljabinszktól 90 km-re van. A várostól északra található az Ilmszki Természetvédelmi Terület. 1926-tól a városi rangra emelt településhez kapcsolódik a rézlelőhelyek (1773-tól), illetve az aranylelőhelyek (1997-től) kitermelése, feldolgozása. Továbbra is jelentős a bányászat és a fémfeldolgozás, a hadiipar, a rakétagyártás. Legfontosabb ipari vállalata a tehergépkocsikat gyártó Urál Autógyár (*UralAZ*). A hadifoglyokat, internáltakat a bányákban, a gépgyártásban dolgoztatták. Miassz városban az MVD/UPVI 25. és 27. részlege működött. Az itt elhunyt 189 halottat, köztük 36 magyart, a város szélén temették el. Körülményesen találtuk meg a kis utcát, amelynek első házait a '60-as években építették. Megdöbbenve fedeztük fel a magyar-német temetőt, amely a Szolnyecsnaja utca 6. és 8. számú házai között van. Felháborodásunknak több oka is volt. Mindenekelőtt: a német fakereszt előtti emlékművet vandál módon megrongálták. Másodsor: az út oldalától a hegy aljáig elterülő magyar temető háromnegyed részén a helyi lakosok burgonyát termesztenek. Itt 1945 júliusától 1949 februárjáig folytak temetések. A nyilvántartás szerint a sírok száma 36/189. A három részből álló magyar emlékművet 1998-ban állították fel. A parcella közepére tették a közel három méteres kettős vaskeresztet, jobbról és balról feliratos vörös színű gránittömböt helyeztek el.

Szatka. Megdöbbenő látványban részesültünk *Szatka* településen, ahol a kombinát területén magnezit bányák és feldolgozó egységek vannak. A magyar rabokat az itt kialakított lágerben dolgoztatták. Az itteni német-magyar temetőre meddőhányót hordtak. A helyszínen egy hatalmas piramisra emlékeztet, alatta magyar hadifoglyok nyugszanak. Hogy hányan? Arról nincs adat. A nyilvántartás szerint a sírok száma 5/25. A gránitkőből csiszolt, magyar és orosz feliratú emlékművet („A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.”) a meddőhányóhoz közeli polgári temetőben állították fel. Számunkra az emlékjel szimbolikus jelentőségű. Figyelmesség a bányában elhunytak iránt, bár másutt is ezt tapasztalnánk.

Asa. Az ufai úton a cseljabinszki terület utolsó városában, a 113 éves *Asában* megállunk, amely Ufától 98 km-re van. Ezen a településen a helybéliektől két haditemető után tudakozódunk. Jelezték, hogy az egyiket az Asa város déli peremrészén lévő tölgyes erdőben keressük. Megtaláltuk, másfél km-re van a helyi

fafeldolgozó kombináttól. A közelben volt a 130. sz. tábor 3. és 4. részlege, ahol 193-an haltak meg, köztük 69 magyar. A hadifogoly-temető fennmaradt. A sírok száma 1/19. Itt is egy többmázsás kerek gránit kő jelzi, hogy 1998-ban felállított emlékhely van. Csiszolt oldalán magyar és orosz felirat: „Itt a II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok és polgári áldozatok nyugszanak.” Betonszegély veszi körül négyzet alakban. A felületet darált kővel szórták le. Valaki már járt itt. Két szál műanyagból készült piros tulipánt találtunk talapzatánál.

A másik német-magyar haditemetőt az *Asa-B városrészhez tartozó Vavilovo* vasútállomástól 3 km-re, délkeletre, egy erdővel körülvett mezőn fedeztük fel. A sírok száma 69/193. Az egykori láger valamennyi fabarrakkját már eltüntették. Ennek közelében volt a 130. sz. tábor 3. és 4. részlege. Az eddig ismert adatok szerint 193 rabot, köztük 69 magyart temettek el. Itt 1945 januárjától 1948 januárjáig folytak a temetések. A rossz munkakörülmények és a túlzott fizikai megterhelés miatt nagyon sok internált kolozsvári magyar is itt pusztult. A szomorú tény hiteles adatokkal igazolják a kolozsvári túlélők. Adataikra hivatkozva Murádin János Kristóf elemző anyagában olvassuk, hogy az *„Asa melletti 130. sz. 5. lágerben az eredetileg 900 fogolyból 1945. február közepére már csak 160–180-an maradtak életben. Az elhalálozási arány itt elérte a 82,2 %-ot.”*²²

A vaskerítéssel körbevett magyar sírkert emlékművét 1998-ban állították fel. A háromszor három méteres négyzet alakú, bekerített parcellát márványlapokkal burkolták. A csiszolt márványtömbre hármashalmon álló kettős keresztet véstek. Egyik oldalán magyar, a másik oldalán orosz felirat olvasható: „Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II világháború áldozatai.” Újra szembesülnünk kellett a sírgyalázók kegyeletsértő rongálásaival is. Ismeretlen tettesek felgyújtották a fából készült 3 méter magas német keresztet, ledöntötték és kettőtörték Jakob Weiss német hadifogoly sírkövét. (Rajta német és orosz felirat. Magyarra fordítva így hangzik: „Itt egy német katona nyugszik, körülötte ezer bajtársa, akik az asai B13. sz. hadifogolylágerben haltak meg. 1941-1949.” Azonban találtunk egy álló sírkövet is, amelyet a hozzátartozók 2003-ban állítottak, rá keresztet és német, orosz feliratot véstek: „22. 11. 1901 – 21. 12. 1944. Johann Biereder. Asában elhunyt német hadifoglyok emlékére. 1944-2003.”)

Német és magyar nyelven, imával, énekkel emlékeztünk a két nép halottaira. Szomorúan hagytuk el a fenyőligettel körbenőtt területet.

Cseljabinszk megyében szintén időhiány miatt nem kerestük fel a többi hadifogoly-temetőt. Ennek ellenére álljon itt azon temetők listája, ahol magyar hadifoglyok, köztük kárpátaljai civil internáltak is nyugszanak.

Korkino Roz Lukszenburg településen az Október 50. évfordulója utca, 1. sz. háza és a Dekabristák utca 33. sz. háza között volt a hadifogoly-temető. A sírok száma 1/154. A temető helyén veteményeskertek találhatók.

Manyitogorszk. A várostól délre, 8 km-re az állandó katonai tábor és a Bogatij Osztrov kert között terül el a magyar hadifogoly-temető. Fennmaradt, rét van ott. A sírok száma: 32/250. A jászberényi Novotni János hadifogoly beszámolója ízelítőt ad a korabeli láger-állapotokról: „... Magnyitogorszkban tettek ki a vasúti szerelvényből. Már előbb is el akartak bennünket helyezni, de a légerek zsúfoltsága miatt nem sikerült. A lágerben mintegy 40 000 magyar és német katonát – tiszteket és legénységi állományúakat – gyűjtöttek össze. Kezdetben a tiszteket is nehéz fizikai munkára osztották be a vasgyári építkezéshez... Elszállásolásunk – a sok tetűt és poloskát leszámítva – elfogadható volt, de az életünkre ez nem mondható el. Napi 8 órát dolgoztunk, hetenként csak egyszer mosakodhattunk, csak reggel és este adtak enni. Hamarosan legyöngültünk. Közülünk sokan kerültek a gyengélkedőre és a halottas kamrába. A magyarok között 1945 februárjában már naponta 20-25 főre nőtt a halottak száma...”⁷³

Idekerült a kolozsváriak egy csoportja is: „Végül kiszállítottak minket Cseljabinszkban és egy vagongyárba tereltek. Onnan vittek egyeseket Ukrajnába, másokat a Kaukázusba. Itt egy napot töltöttünk, majd az én csoportomat bevagonírozták és megállás nélkül Magnyitogorszkba vitték.”⁷⁴ Mile József felsőzsuki postamester szavait idézem: „Heteken át utaztunk Magnyitogorszkba a szörnyű hidegben, borzalmas körülmények között.”⁷⁵ Murádin János Kristóf a kolozsvári túlélők adatközléseire utalva, megállapítja, hogy a „Magnyitogorszk melletti 257-es fogolytáborban az 1944 novemberében több helyről odakerült 5500 deportáltból 1945 végén még 2700 volt életben, tehát az elhalálozási arány ez esetben „csak” 47 %-os volt.”⁷⁶

Magnyitogorszk Novoszevernij településen a Tatárszovhoz és az Orenburgszantjehmontazs gyár területe között van az elhanyagolt hadifogoly-temető. A sírok száma 1/18. A területet korábban is gazdasági célokra használták.

Plaszt településtől 3 km-re a helyi szovhoz területén van a hadifogoly-temető. A sírok száma: 3/9. A temető fennmaradt, de ezen a helyen marhalegelő van.

A Magnyitogorszki Kolektyivnij Szád Masinosztrajtyelej mellett, az Ural folyó jobb partján, a vasútállomás mögött, lakatlan helyen van a hadifogoly-temető. A sírok száma 41/84. Részben elpusztult, a sírhantok nem láthatók.

Asinszki járás, Nova-salasoovo egykori épülete. A sírok száma 3/0. A hadifogoly-temető helyén rét van, legelőnek használják.

BASKIRFÖLDÖN

Baskíriában, azaz Magna Hungáriában: az egykori ősmagyarok földjén

Ufa. A hetedik napon Asánál átléptük a megyehatárt és a Baskír Autó-
nóm Köztársaság területén az M-5-ös autópályán haladtunk Ufa főváros
felé (oroszul: Уфа, baskíruul: ифй, lakossága: 1 038 100 fő (2010), ahol
az utolsó állomáshelyünkön az *Agidely* szállodában éjszakáztunk. A várost
1574-ben az Ufa és a Bjelaja folyók összefolyásánál alapították. Rendkívül
tartalmas programmal töltöttük el a maradék négy napot. A jekatyerinburgi
magyar főkonzulnak köszönhetően segítségünkre volt Farit Szamigullin
mérnök, a baskíriai hokicsapat edzője, menedzsere, aki részünkre idegen-
vezető egyetemistákat is mozgósított. Makszim Menysikov például mind a
négy nap folyamán velünk volt, Olga Haretgyinova pedig Ufa város látni-
valóit mutatta be. Néhány fontos információt tudtunk meg Baskíriáról is.
Hivatalos neve: Baskír Köztársaság (oroszul: Республика Башкортостан,
baskír nyelven: Башкортостан Республиканы) autonóm köztársaság, az
Orosz Föderáció tagja. A dél-uráli régióban a következő megyékkel hatá-
ros: Orenburg megye, Tatárföld, Udmurtföld, permi határterület,
Szverdlovszk és Cseljabinszk megye. Területe 143 600 km², 2002-ben
népessége 4,104 millió fő volt, népsűrűsége 29 fő/km². A köztársaság zász-
lajában látható sárga szimbólum a kuráj növény virága, ebből készül a
baskír nemzeti fúvós hangszer, amelynek neve szintén kuráj. A növény hét
ága a baskír nép hét alapító törzsét szimbolizálja. Ufa az iszlám oroszorszá-
gi központja, itt épült fel Oroszország legnagyobb mecsetje. Baskíria la-
kosságának 36%-a orosz, 29%-a baskír, 24%-a tatár, 3% csuvas, 3%-a
mari, 2%-a ukrán nemzetiségű. A korabeli arab feljegyzések szerint a bas-
kírok (basgard néven említik őket) már a 9. században itt éltek. Kapcsolat-
ban álltak az ősmagyarokkal, akiknek akkor Magna Hungáriában volt a
szálláshelyük. A magyarok továbbvándorlása után ezen a földön telepedtek
le. A baskírok a 10. századtól fokozatosan áttértek az iszlám vallásra. Meg-
ragadtuk az alkalmat és Farit Szamigullin kalauzolásával betértünk az egyik
mecsetbe, ahol kísérorunk a mullával együtt imádkozott szerencsés hazatéré-
sünk érdekében is. Az Ufai Legfelső Muftiátust 1992-ben hozták létre.

Városnézésünk keretében megtekintettük a Lja-Lja Tulipán mecsetet, a Baskír Állami Egyetemet, a gafuri kulturális parkot és más létesítményeket. Csoporthunk tagjainak kezében kattogtak a fényképezőgépek. Láttuk Szalavat Julaev (baskír hős) emlékművét, amely az egyik legmonumentálisabb emlékmű Oroszországban. Magassága 9,8 méter, súlya 40 tonna (alkotója Sz. D. Tavaszijev). Betértünk a téren felállított jurtaba, ahol kumiszt (erjesztett kancatejet) ittunk. Ufa gazdag város látszatát kelti. Oroszország legnagyobb óriásvállalata lett az *Elasztikus anyagok Ufai Gyára*, amely mellett mi is elhaladtunk. Megnéztük Ufában azokat a lakóházakat, intézményeket is, pl. a Győzelem Filmszínházat, amelyeket a német tervezők elképzelése szerint magyar és más nemzetiségű hadifoglyok építettek.

Ufa, Lapatyino temető. Másnap reggel kutatócsoportunk először Ufa város peremkerületeiben végzett tényfeltáró munkát. Az itteni *Lapatyino* területben található temetőt a Timasevszkaja és az Oleg Kosevoj utcák kereszteződésénél kerestük fel. A térkép adatai szerint Cseljabinszktól 386 km-re, Moszkvától pedig 1370 km-re vagyunk. Az országos vasútvonaltól nem messze, a már lezárt polgári temetőben, hosszas keresgélés után bukkantunk rá a temetőre: az ötven-szer ötven méter kiterjedésű terület betonoszlopokba épített csőkerítéssel volt körbekerítve (egy szakaszán az összekötő csövet valaki eltulajdonította). A bozót és a dudva teljesen benőtte, évek óta nem gondozzák. Motrevics professzor azonnal le is fényképezte a temetőt, mondván, hogy másnap elküldi Moszkvába a „Vojennije Memoriáli” Társaság vezetőinek, hogy intézkedjenek a temető karbantartása ügyében, mert a baskíriai haditemetők már nem az ő fennhatósága alá tartoznak. Adatai szerint a temető 1945 júniusában létesült, ahová 1949 márciusáig a 319. sz. tábor 2., 3., 4., 5. és 8. részlegeiben, valamint az 59918. sz. lágerkórházban igazoltan elhunyt 363 hadifoglyot, internáltat, köztük 6 magyart temettek el. A közel három méteres vasból készült kettős keresztet, a két oldalán háromszor három darab kisméretű vaskeresztet 1999-ben állították fel. Ekkor fejezték be a magyar temető rendbehozatalát is. Talapzatán magyar és orosz felirat van: „Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, II. világháború áldozatai.”

A magyar sírkertben német hadifoglyokat is eltemettek, emlékükre szintén közel három méteres vaskeresztet állítottak. Talapzatához rögzített gránitlapon német és orosz felirat van: „Hier ruhen Kriegsgefangene Opfer des zweiten Weltkrieges.” Magyar fordításban így hangzik: „Itt hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai.”

Visszakanyarodtunk a városba, Havasi János kérésére az 1701. egykori munkaszázad lágere mellett lassítottunk le, amely a Szvoboda utcában van.

Nem rombolták le, átalakították, ma a szigorúan őrzött „rezsim zónában” köztörvényes bűnözőket tartanak fogva. A területet magas betonkerítés veszi körül, felületére sűrű-szálás szögesdrót kerítést szereltek. Az őrtoronyból jelzést kapunk, hogy itt nem szabad megállni, tilos a fotózás, menjünk tovább. Sikerült gyors felvételeket készíteni a XX. század Gulág lágeréről. Egy tiszt ki is rohant az autóbushoz, meg akarta büntetni a gépkocsivezetőt. A problémát Farit Szamigullin operatívan elhárította, miközben különböző „bumáskákat” mutatott be a tisztnek. Később megtudjuk, hogy ez a hírhedt *Novozsenszkaja tyurma*. 1930-1940 között munkatábor, 1940-1949 között 4. sz. munkaszázad, 1953-ban 9. sz. láger, jelenleg N-31/9. sz. büntetőtábor.

Ufa, Szergejevskojje polgári temető. Ufa másik végében, a *Mengyelejev út* mentén haladunk, befordulunk a Beloruszkaja utcába, ahol megtaláltuk a *Szergejevskojje* polgári temetőt (már lezárták). A helyi temetőőr közreműködésével a magyar hadisírt is megkerestük, amely 1945 májusában létesült. Az okiratok szerint a Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI) 5 részlegében, illetve az 5918. sz. hadikórházban elhunyt rabokat temették ide. Igazoltan 1948 márciusáig folytak itt temetések, ahol 35 fő, ebből 12 magyar hadifogoly nyugszik. A lapatyinói hadifogoly-temetőhöz hasonlóan, egy időben (1999) kettőskeresztet állítottak itt is, vaskerítéssel vették körbe a téglalap alakú sírhelyeket. A kereszt talapzatán lévő gránitemléklapot, amelyen magyar és orosz felirat van („A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.”), ismeretlen tettesek megrongálták. Ez a polgári temető széle, a párhuzamos fakerítés mögött már hadifogoly-sírokra épített garázsok sorakoznak, tovább van a Szutoloka, amelyet vasútvonal szel át. A várakozó buszhoz a legrövidebb visszavezető ösvényt választjuk. Elhaladunk a szovjet katonák sírkertje és emlékműve mellett. Ezernél is több feliratos emlékkövet látunk itt. A II. világháborúban a fronton megsebesült és az ufa-i hadikórházba szállított, ott meghalt katonákat temették ide.

A baskíriai ufa-i táborról a hevesi Almádi Ferenc túlélő a következőket jegyezte fel: „A szódagyári telepen három, egyenként kb. 50 méter hosszú, földbe ásott, emeletes priccse „szálloda” várt bennünket. Ez korábban női deportáltak lágere volt. Másnap reggel üres, kenyér nélküli levessel a gyomrunkban már munkára mentünk. A munkaidő este 7-ig tartott. Vacsora: 60 dkg kenyér, fél evőkanál cukor és tea. Ezt kaptuk 3 hónapon keresztül. Egy hónap alatt súlyunk felére csökkent. Feléltük saját testünket...” Leírja azt is, hogy az effajta lágerkoszttól fokozatosan, valamennyien „munkaképtelenné váltak,” és „lassú halálra ítélték” őket.⁷

Balanovo, Demszkoje polgári temető. Estig még egy kegyhelyet kerestünk fel. Ufától kb. 10 km-re, a *Bjelaja* folyó túloldalán, délnyugat irányában van a *Balanovo* település. A *Groznyenszkaja út* és a *Gatcsinszkaja út* sarkán parkolunk le, itt van a *Demszkoje* polgári temető. A főkaputól néhány méterre, 2001-ben állították fel a magyar emlékjelet. A háromszor három méteres körbekerített területen szintén közel három méteres kettőskeresztet helyeztek el. Talapzatánál a 10 cm-es, téglalap alakú gránitlapon orosz és magyar felirat olvasható. „A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.” Ezt a haditemetőt 1945 szeptemberében nyitották meg. 1947 szeptemberéig ide a közeli 5918. sz. lágerekórházban elhunyt rabokat temették: a 142 halottból 7 fő magyar volt. A szálláshelyre történő indulás előtt rossz érzéssel néztem körbe: az egykori haditemetőből néhány négyzetméternyi maradt meg, a magyar halottakra itt is – a temetkezési hely hiánya miatt – polgári személyeket temettek rá.

Megálltunk a *Demszkoje ipari vasútállomás*nál is, ahová a magyarországi, kárpátaljai rabokkal zsúfolt marhavagonok érkeztek.

Este a szállodában bárányhúslevessel és lóhúsból készített finom, ízletes pörkölttel, tatárkakásával és kumisszal kedveskedtek a baskír szakácsok. Amolyan búcsúvacsora is volt ez, mivel elköszönt tőlünk eddigi agilis kísérőnk, a térség kiváló szakértője, Motrevics professzor. Maradt volna még, de a Jekatyerinburgi Állami Egyetem általa vezetett tanszékéről telefonhívást kapott, ahonnan halaszthatatlan ügyek intézésére visszarendelték. Megegyeztünk, hogy tartjuk a kapcsolatot, információkat cserélünk és meghívjuk a pécsi Német Kör emlékkonferenciájára is. Külön megkértem, hogy a magyar hadifoglyok problematikájával kapcsolatos tanulmányait küldje meg címünkre, lefordítjuk és megjelentetjük, hogy eddig elvégzett kutatómunkájával a magyarországi szakértők is megismerkedjenek.

Isimbáj. Másnap az Ufától 155 km-re lévő *Isimbáj* városban jártunk. Csak nagy kerülővel tudtuk megtalálni a Moszkva–Ufa főúthoz csatlakozó bekötő utat, amely Szerlitamak érintésével Isimbájba vezetett. Erre az útra elkísért minket Farit Szamigullin és Makszim Menyikov is. Odafelé menet megmutatták az unikális természeti képződménynek tartott szódahegyet, amelyből Baskíria területén négy is található. Eligazító segítségükkel jutottunk el a *Gubkina utcába*, ahol az itteni volt polgári (ortodox kápolna körül) és szovjet katonai temetőtől (közepében feliratos emlékoszlop van) elkülönített parcellán magyar hadisírokra épített emlékjeleket találtunk. Ezt a területet is benőtte a bozót, a dudva, elhanyagolták karbantartását. A csoport agilis

tagjai a hivatalos megemlékezés előtt a kiskaputól a kettős keresztig vezető sétányt és a kereszt tövében lévő virágágyást közös erővel kigyomlázták. 1999-ben volt helyreállítva a magyar haditemető, amely 1945 februárjában létesült. A márványtalapzaton magyar és orosz felirat van: „A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére.” Erre a kijelölt területre 1946 októberéig az 5910. sz. lágerekórházban (egyes adatok szerint 5920-as, 5910-es hadikórház) elhunyt 354 rabot, köztük 52 fő magyart temettek.

A közel 3 hektáros temetőt már új lakóházakkal négyszög alakban körbeépítették. Sejtésem szerint beépítésre vár ez a temető is.

Oktyabrszkij. A tízedik napon *Oktyabrszkij* városban fejeztük be csaknem kéthetes kegyeleti utunkat. Velünk volt Makszim Menysikov ufai egyetemista. Oktyabrszkijban, a nemrég épült iszlám mecset mellett csatlakozott hozzánk évfolyamtársa, az örmény származású Arezik Szogbatyan is, akinek szülei az azeri-örmény háború elől menekültek ide. A két egyetemista felkészülten mutatta be a hadifoglyok, internáltak, politikai rabok által felépített várost, amely a térség kőolajkitermelésének központja lett. A 110 000 lakosú város nemzetiségi megoszlása a következő: 40 % orosz, 37 % tatár, 14 % baskír, 20 % egyéb (német, örmény, udmurt, csuvas stb.). Városi rangot 1946. április 5-én kapott.

A fotózás kedvéért megálltunk több olyan kétszintes téglapépület előtt, amelyeket német tervezők tervrajzai alapján magyarok, németek építettek. Ma is lakják őket, illetve irodák sorakoznak bennük. Így jutottunk ki a város szélére, a vasút melletti polgári temetőbe. Két idősebb asszonytól tudtuk meg, hogy a polgári temető mellett volt a hadifoglyok sírkertje, amit jóval a rendszerváltás előtt – a város kommunista vezetőségének döntése értelmében – ledózeroltak, felszámoltak. A helyére raktárepületeket, garázsokat és egyéb objektumokat építettek. A látottak alapján fájó szívvel nyugtáztuk az elmondottakat. Az itteni városvezetőség nem tartotta fontosnak, hogy a város felépítésében közreműködő, itt elhunyt rabok részére legalább egy emlékjelet állítson, illetve egy parcellát helyreállítson a volt haditemetőből. Rövid tanácsalanság után döntöttünk: a polgári temetőben kiválasztottunk egy magányos fát, egyik ágára felerősítettük a nemzeti szalaggal ékesített koszorút, a virágcsokrot. Az itteni megemlékezést közös imádsággal fejeztük be.

Körbejártuk a város külterületeit, a vidék kisebb településeit is, keressük annak a lágernak a helyét, ahol Matkovits Eleonóra és Müller Judit édesanyja raboskodott.

Urusszu. Átkeltünk az *Ik* folyó hídján, amely már – itteni értelmezésben – határfolyónak számít. Ezen az oldalon már *Tatárföld* veszi kezdetét. Mi azért jöttünk ide, hogy az emlékanyagok alapján megtekintsük az Urusszuban létesített hőerőművet, amelynek építésében a 1701. sz. munkásszázad rabjai vettek részt, többek között dunántúli németek és kárpátaljai magyarok. A település elején lévő táblát lefotózzuk, ezen van a térség címere is. A sugárzó nap fölött a Turulmadár lebeg. A köszöntő táblára a magyar színekkel megegyezően zöld, fehér, piros sávot festettek.

Tatárföldről ugyanazon az úton visszatértünk Baskíriába.

Sztarije Tujmazi. A környék első, 1944. szeptember 26-án létesített kőolajfúrótornyánál kötöttünk ki. A domb tetejére egy hatalmas emlékművet emeltek (két összekulcsolt kézből kőolaj tör fel), az emlékjel még a városból is látható. A térség gazdag kőolaj-lelőhelyekben. Innen, a dombtetőről belátjuk a várost, amely a két dombvonulat völgyében terül el. A magunkkal hozott dokumentumok alapján megpróbáljuk megkeresni azt a dombhátat, ahol az internáltak tábora volt. *Sztarije Tujmaz*ban találtunk egy idős férfit. Tőle kértünk segítséget. A település határában elterülő erdőszélre vezetett bennünket az öreg Lada típusú személygépkocsijával. Néhány évig itt működött a 1852. sz. munkatábor. Gyerekkorában látta, hogy itt szögesdróttal körbekerített fabarakkok voltak. A betegsége miatt a kutatóútról lemaradt Berghoffer Róbert írásos visszaemlékezéséből⁸ készült másolatot olvassuk a buszban, ezek szerint „40 nap felejthetetlen utazás után” 1945. március 6-án érkeztek a közeli vasúti pálya megállóhelyére. A könyv egyik recenzense szerint: „A vidék, ahol az 1852. számú kényszer-munkatábor kialakításra került, földrajzilag Európa keleti részén, a Volga folyótól keletre, az Ural hegységtől nyugatra fekszik. Ez a terület tehát még nem Szibéria, azaz Ázsia, akármilyen farkasordító hideg is tud lenni telente! Oktyabrszkij és Tajmuzi a Tatár és Baskír Autonóm Köztársaságok határán, a baskíriai oldalon található, Bugulma pedig nyugatabbra, tatár földön. Ráadásul ez a természeti kincsekben rendkívül gazdag vidék a keleten maradt magyarság és a bolgárság valamikori földje, a Magna Hungária és Magna Bulgária volt. Juliánusz barát észak felé a Belaja és az Ufa folyók összefolyásáig jutott el, azaz a mai Ufa városáig! Innen nyugatnak, délnyugatnak tartva érkezett haza első útjáról 1236-ban. Kodolányi János, a nagyszerű író, az internacionalista érzelmű és „acélos” elvárásokat hűen teljesítő irodalomtörténészeink által mélyen elhallgatott kiváló könyvében, a Juliánusz barátban írja le ezt a vidéket és a korabeli Esztergomot, IV. Béla

király udvarát. Arra a vidékre, a Volgától le egészen Orenburgig telepítette le II. Katalin cárnő (egyébként porosz hercegnő) az akkortájt még több kisebb országból álló német nyelvterületről összetoborzott vállalkozó kedvű embereket, akik nem lakatlan területre kerültek, hiszen éltek már itt tatárok, baskírok és más kisebb népcsoportok évszázadok óta, csak az orosz terjeszkedési politika nem sokat törődött velük. Valószínűleg az ő leszármazottjaik azok a német nyelvet soroksári tájszóláshoz hasonlóan beszélő „apró termetű, őrzésüket ellátó lányok” Berghoffer könyvében, akiknek már az őseik a közjük telepített németektől megtanulták a német nyelvet.

Berghoffer Róbert könyve joggal viseli a TABU főcímet, mert felhívja a figyelmet eddig ismeretlen, fontos részletekre. A többnyire jeltelen sírban, a volt Szovjetunió területén létesített munkatáborok közelében nyugvó, sok szenvedés árán elhunyt hazánkfiairól ne feledkezzünk meg soha.”⁹ Az ifjú pilótanövendéket rákoskeresztúri otthonából német neve, származása miatt hurcolták el magyar állampolgárként „malenkij robotra”. A Berghoffer Róbert könyvében leírt szerelvényről 1800 internáltat, köztük 200 főnyi erdélyi szászit szállítottak le, akiket a Tujmazi és Oktybaszkij település határában létesített 1852. mobilizált munkatábor frissen épült tégláépületeiben helyeztek el. A területet szögesdrótkerítéssel körbekerítették. Négy sarkán őrtornyok voltak. A kíséző őrök katonaruhás orosz nők voltak. A lányoknak külön lágerépületet építettek, azokat volgai német lányok őrizték, akiket biztonsági szolgálatra soroztak be. Az internáltakat szakmák szerint építőbrigádokba osztották, akik szintén bekapcsolódtak a város építésébe. Külön csoportokat vittek át azonos lágerszámmal *Alekszandrovkába*, *Bugulmába*, az alabástrom bányába, ahol fehér téglablokkokat készítettek (ebből épült a város). Egy csoport dolgozott a *Pervomajszkoje* kis faluban is. Mindenki számot kapott a neve helyett. Berghoffer Róbert túlélő a 784. szám tulajdonosa volt. A lányok egy részét a Barátság gázvezeték építésére vezényelték. Kemény munkát végeztek télen is, a 20–22 fokok hidegben. Egyre többen gyengültek le. „Télidőben naponta 4-5 sorstársunktól is búcsút kellett venni.” A halál oka: általános legyengülés, vérhas, tífusz. Ebben haltak meg a legtöbben, rövid idő alatt 130-ra emelkedett a férfi halottak száma. A nők erősebbnek bizonyultak: „nem fut hozzájuk a halál”. Mint írja: „A láger négyszázhatvan női tagjából egyet sem kellett itt eltemetni, míg sajnos, a férfiak közül 180 fő maradt itt Szibériában.” A túlélők számára 1945. október 21-e lett a hazakészülődés napja. 1945. december 18-tól hazafelé már nem 40 napig, csak 20 napig tartott az utazás. Berghoffer Róbert a többheti feltárást végző csoport-

nak eredményes munkát kívánt. Mint levelében megjegyzi: „Ugyanis egy jóvátételi munkáscsoport hogy enni nem kapott, ezt megértem, hiszen nekik sem volt, de hogy akik az életüket veszítették a jóvátételi munka során, és jeltelen sírban nyugszanak, ez az ottaniak bűne, és ez megbocsáthatatlan.”

Mint fentebb említettük, Oktyabrszkaja és Tyumazi között is végeztünk kutatómunkát, azonban a Berghoffer Róbert által leírt lágerből, a zemljánkákból, a halottak nyughelyéből nem maradt semmi. A szovjethatalom lelkiismeretlen vezetői a légereket nyomtalanul felszámoltatták. Hasonló helyzetet tapasztaltunk *Tyurkmeniben*. Az erdőszéleken, a tisztásokon itt-ott bólogató, gólyafejű kőolajpumpákat láttunk.

Újra Oktyabrszkaja városban. Dolgavégezetlenül tértünk vissza a városba. A megbeszélte időre Medvegyejeva Irina, Oktyabrszkij város helytörténeti múzeumának igazgatója fogadott minket. A kiállítási anyagok között a hadifoglyokra utaló anyagot nem találtunk, a kiállítás inkább a szovjetrendszer propaganda arculatát mutatja be. Viszont az igazgatóasszonynak köszönhető, hogy telefonon keresztül összehozott minket a Német Kör helyi elnökével, aki meghívott irodájába. Ennek a lehetőségnek nagyon megörültünk, hiszen tőle több információt kaphatunk a magyarországi internáltakról.

A véletlen szerencse folytán csoportunk találkozott az 1941-ben ide deportált volgai németek képviselőivel, köztük Voldomár Alekszandrovics Greb úrral. Nem akárhol, hanem az egyesület többfunkciós iroda-üléstermében. Német nyelvű kötetekkel, bábjátékokkal, gyermekirodalommal, folyóiratokkal megrakott könyvespolcok mögött, egy hosszú asztalnál fogaltunk helyet. Az elnök úr feje fölött a falon Németország térképét láttuk. Az asztal a friss posta. Kíváncsian tanulmányoztuk a moszkvai német újság legfrissebb számát. A *Moskauer Deutsche Zeitung* című lap 16 oldalon jelenik meg, az újságot 1870-ben alapították. Megtudjuk, hogy az oroszországi németek egyik legfontosabb hírforrása, elektronikus változata is böngészhető: www.mdz-moskau.eu. Egyórás eszmecsere után megismerkedtünk az oroszországi németek szomorú sorsával. A cári Oroszországban mély tisztelet övezte őket, megbecsülték mesterségbeli tudásukat, privilégiumokhoz jutottak. A szovjethatalom alatt minden kiváltságtól megfosztották őket, a legnagyobb csapást Sztálin idejében szenvedték el. Megtizedelték soraikat, a második világháború idején teljes fokú bizalmatlanság övezte őket. Vendéglátónk a falra mutatott: a plakáton két egézszalagos szobor látható. Az oroszországi németeket ért megtolás áldozatai emlékére emelt monumentális szobrot 2011. augusztus 26-án Engel város központjára

ban, a Volga-menti németek történelmi levéltára épületének szomszédságában avatták fel, abból az alkalomból, hogy 70 évvel ezelőtt, 1941. augusztus 26-án Sztálin parancsára bűnrészesség vádjával a Volga-menti Szarátov, Sztálingrád és más térségekből 900 000 németet deportáltak (ebből 400 000 csak a Volga-menti Német Köztársaságból) Szibériába, Kazahsztánba. A Szovjetunió népei közül a mai napig csak a németek nem kapták vissza az autonóm köztársasághoz való jogosultságukat.

Az örökös zaklatások miatt sokan a német név helyet orosz családi nevet vettek fel. Greb úr családjának tagjait is meghurcolták: kitoloncolták őket a Volga-menti Engelből. Krasnojarszkban telepedtek le, 1946-ban családegyítés révén itt dolgozó édesapjukhoz jöttek Oktyabrszkijba. A mostani város központi parkjának területén zemljánkában (földkunyhókban) laktak. Itt volt a munkáltatójuk irodája a Centrszpecsztroj. Az NKVD-kommendatúra állandóan megfigyelés alatt tartotta őket. 1942-től indult be a környéken az olajkitermelés, Bakuból német szakembereket hoztak ide. A tatárföldön lévő urszulai hőerőmű építkezésére úgy tudtak átmenni a hídon, hogy minden egyes alkalommal átlépési engedélyt kellett kiállítani részükre. Hozzá tartozói közül néhányan a magyarországi internált németekkel együtt dolgoztak. Ő maga később került a városba. Több információt nem tudott mondani az itt dolgozó magyar rabokról, a lágerek elhelyezéséről. Viszont javasolta, hogy összehoz bennünket egy volt magyar hadifogoly itt született fiával, akinek az édesanyja egy észtországi internált német asszony volt. A férfit mostohaapja után Jurij Fjodorovics Lapsinnak hívják. Elbúcsúztunk a német kör elnökétől, elindultunk a megbeszélte helyre.

Egy élelmiszerezület előtt sikerült is Lapsin úrral találkozni, aki egy Lada típusú személygépkocsival érkezett. A találkozás pillanatában egy könnycsepp gördült le a szeme sarkából. Mondta is, hogy ez a váratlan találkozó élete eddigi legboldogabb pillanata, hogy szülővárosában magyarokkal találkozhatott, hetedik érzéke mindig is azt sugallta, hogy ez egyszer be fog következni. Most pedig megtörtént! Gyors információcsere után máris indulunk tovább. Elvezette a csoportot a keresett láger helyszínére, a *Tyurkmeni* városrészbe, ahol a *Partizanszkaja* utcában álltunk meg. Ez egy dombhát volt, amelyről leláttunk a városra. Itt volt a *Groznyiból* áttelepített 1701. sz. láger és a 1852. sz. munkatábor. Megtaláltuk a most is működő, de azóta felújított fűrésztelepet, amely az 1701. sz. lágerhez tartozott, ahol az elbeszélések szerint a pécsváradiaik végeztek rabszolgamunkát. Köztük volt Matkovits-Kretz Eleonóra anyukája: Diszberger Katalin (Kiskassa, 1922) és

keresztanyja: Papp Jánosné. Továbbá Walterné Müller Judit nagymamája: Schultz Istvánné sz. Frank Erzsébet. Az emlékek felidézése közben kiderült, hogy Jurij Lapsin internált édesanyja is itt dolgozott. Itt ismerkedett meg az Arnold János nevű hadifogoly édesapjával is. A fűrésztelep kerítésénél kegyeletteljes megemlékezést tartottunk. Először Judit mesélte el nagymamája kálváriáját, aki az itteni lágeréletet túlélte, épségben hazatért. A fűrésztelep deszkakerítésére négy fénymásolatot rögzített. Az egyik a három pécsváradi elhurcolt lány látható, középen Judit nagymamája. A másikon egy 1946 nyarán keletkezett, Urálból küldött német nyelvű levél, a harmadikon szintén egy levelezőlap, a negyediken egy csoportos kép volt látható, melyen fiatal lányok és fiúk az Oktybarszkij lágerben dolgoztak. Ezekből részleteket olvasott fel. Majd Nóra megható emlékbeszédét hallgattuk meg. Szólt édesanyjáról, azokról a magyarországi németekről, akiket jótételei munkára idehurcoltak. A férfiak közül sokan nem tértek haza, itt vannak idegen földben eltemetve. Majd lágerimákat énekeltünk magyarul és németül. A megemlékezést imával zártuk.

Amíg a csoport felvételeket készített, addig Fuchs Andreával átültünk Jurij kocsjába, aki elvitt minket a közelben lévő műhelybe. Először azt hittem, hogy autószerelő műhelyről van szó, majd helyben derült ki, hogy ez egy valódi műterem, amelynek a falain képzőművészeti munkák függenek. A polcokon rézlemezre varázsolt domborművek sorakoztak, befejezetlen olajfestményeket is láttunk a festőállványon. Ekkor kérdeztük ki Jurij Lapsint eddigi életéről. Ezek szerint 1948. június 20-án született, kőolajfeldolgozó-mérnöki főiskolát végzett, volt vállalati mérnök, a rendszerváltás után kisvállalkozó, kereskedő. Jelenleg nyugdíjas, évek óta oroszul ír verseket, fest, rajzol, domborműveket készít. *Prikosznovenyije (Érintés)* címmel megjelentette legjobb verseit. A nyolcvan oldalas versesfüzet 12 képzőművészeti alkotásának színes reprodukcióját is tartalmazza. Aktívan részt vesz a város kulturális közéletében. Családos, felesége tatár nemzetiségű. Ebből a házasságból egy lányuk és egy fiuk született. Fiát már elvesztette, szerencsétlenül járt, vízbe fulladt. Igen vallásos, ortodox hitű. Tagja a helyi vadásztársaságnak is. Arra is jut ideje, hogy helytörténettel, honismerettel foglalkozzon. Ámulva hallgattam ezzel kapcsolatos beszámolóját. Barátaival együtt a Magna Hungária VII-IX. század közötti múltjával foglalkozik. Kutatja az itt élt ősmagyarok nyomait Baskíria területén, ismeri a baskíriai történészek, régészek e témakörben végzett munkáit, írásos beszámolóit. Nagyon sajnálta, hogy már holnap hazaindulunk. Ha lett

volna még egy-két napunk, akkor elvitt volna bennünket az Oktyabrszkij város közelében található kurgánokhoz, ahol az ősmagyarok temetői vannak. A könyvespolcra leemel egy orosz nyelvű tanulmánygyűjteményt, kezembe adja. Szerzője V. A. Ivanov, címe: *Putyámi sztyeppnih kocsevij. (A sztyepei nomádok nyomában)*. Az ufai történész-régész négy tanulmányát tartalmazza, az egyik az ősmagyarokról szól: *Poizski legendarnaj sztrani mágyár*. (Felfedezések a magyarok legendás országában). A szerző a *Káma, Ik, Dema, Belaja, Ufa, Aj* és az *Ural* folyók közti területeken feltárt ősmagyar sírok, építmények régészeti leleteit a magyar szakirodalom ismeretében elemzi. Ivanov professzor az ősmagyarokat nem sorolja a finn-ugorok közé, mivel ezek a népcsoportok jóval északabbra éltek. Viszont az ősmagyarok és a kipcsákok (kunok) sajátos keveredéséből eredezteti a baskír nép kialakulását. Ezt a rokonságot a baskír köztudat ma is őrzi. Címerükben a kuráj növény hét ága látható, amely a baskír nép hét alapító törzsét szimbolizálja. Eddig a baskír régészek 3 temetőt, 15 kurgánt, 5 várost, 4 kistelepülést tártak fel, ahol az ősmagyarok nyomára bukkantak. Lapsin úr azt is elmondta, hogy a kurgánok egy részét már ő is látta, illetve az *Ik* folyó melletti *Csekan* település környékén még ma is ősmagyarok leszármazottai élnek, akik felvették a baskír nyelvet és az iszlám vallást.

Csak sajnálni tudom, hogy félbe kellett szakítani izgalmas beszélgetésünket, azonban a csoportunk már induló félben volt. Gyorsan címet cseréltünk, közös fotó készült a műtermében. Megígértük, hogy édesapja, Arnold János volt hadifogoly, illetve internált felkutatása érdekében országos keresést indítunk be, hogy őt is meghívjuk a pécsi konferenciára. Remélem, sikerül még egyszer eljutni ide és lesz bőven időnk, hogy felkeressük az ősmagyar temetőket és az ősmagyar néptörödéket is, akinek földjén Juliánus barát is megfordult.

Matkovits-Kretz Eleonóra elnökösszony egy üveg tokaji bort és egy kis tasak pécsi magyar földet nyújtott át a búcsúzás pillanatában Jurijnak, akít közben átkereszteltünk Arnold Jurijnak/Györgynek. Azzal vált el tőlünk: amennyiben nem sikerül eljutnia Magyarországra, végrendelkezik arról, hogy ezt a kis tasak magyar földet tegyék a koporsójába, majd így temessék el.

A kijelentésén nagyon elérékenyültünk. Arnold Jurij kocsijával kivezetett minket a városból, egy-két tisztelgő dudálás után elindultunk Ufa felé. Öt órakor Farit Szamigullin a helyi lovardában várt minket: lovakat és két baskír kísérot biztosított számunkra. Magam is bejelentkeztem. A csoport bátrabbik fele mintegy fél kilométeren át élvezte a lovaglás élményeit Magna Hungária ősi földjén.

Az esti vacsorán elbúcsúztunk Farit Szamigullintól is. A névjegykártya-csere után mi mást mondhattam volna neki: tartjuk a kapcsolatot, vigyázzanak erre a földre és a magyarok testvérnépére. Mosolyogva fogadta meg, hogy kérésünket tolmácsolja a baskír népnek.

Búcsú Ufától, úton hazafelé. A tizenegyedik napon, a reggeli elfogyasztása után a búcsúzás megható pillanatai következtek. A magyarországi csapat tagjai Moszkvába indultak repülőgéppel: a domogyedovói repülőtéren való átszállást követően Budapesten landoltak.

Mi az ufai vasútállomáson öt órát vártunk az Ufa–Moszkva járatra. Déli irányban szeltük át Oroszország eme tájait. A következő városokon haladtunk keresztül: Abdulino, Szamara, Zvezdja, Szizrány, Ruzajevka, Potoma, Szaszovo, Rjazany, Moszkva. A kazányi vasútállomásról a moszkvai körmetrón jutottunk el a kijevire. Ötórás várakozás után indult el szerelvényünk Kijev irányába. Szuhinics, Brajnszk és Szuzemka után orosz határőrök és vámosok formális vizsgálata következett. Útlevel nélkül, személyi igazolványunkkal léptük át az orosz–ukrán vasúti határt. Már ukrán földön az első állomás Konotop volt, ahol az ukrán határőrök, vámosok végezték el rutinszerű vizsgálataikat. Reggel 10 óra 37 perckor értünk Kijevbe. Egy jó óra pihenő után vonatunk elindult Kárpátalja felé (Fasztov Kazatyin, Vinnyica, Hmelnjickij, Ternopol, Lemberg, Sztrij, Szkole, Volóc, Szolyva, Karpati 1., Munkács, Csap.)

Hajnali 4 óra 28 perckor érkeztünk meg Ungvárra. Kellemesen hűvös nyári hajnal fogadott bennünket. Mind a hárman egymásra néztünk. A válasz belülről tört fel: MEGCSINÁLTUK!

EPILOGUS

Szerencsésen hazaérkezett a pécsi Német Kör által szervezett uráli kutatócsoportunk. A résztvevők húsz főből álló csapata – köztük hárman Kárpátaljáról – a kiindulási ponttól oda-vissza számítva, Moszkva, Perm, Nyizsnij Tagil, Jekatyerinburg (Szverdlovszk), Cseljabinszk és Ufa érintésével több mint 10 ezer kilométernyi távolságot tett meg (repülőgéppel, vonattal, autóbusszal, gyalogosan).

2012. június 27. – július 15. között az uráli zarándokút tagjai voltak: a Magyar Televízió stábja (**dr. Havasi János**, a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) főmunkatársa, egyben a Háborús Kereső Szolgálat vezetője, **Jurkovics János**, **Szabó Alla**), **Máthé Áron**, a buda-

pesti Terror Háza főmunkatársa, **Singer Zsuzsa** Gulág-kutató, **Walterné Müller Judit**, a pécsi múzeum igazgatóhelyettese, **Csehily József**, a pécsi ruszin önkormányzat jeles képviselője. A legnépesebb delegációt a pécsi Német Kör alkotta **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével: **Schmidt Antal** (alelnök), **Bán Ilona**, **Hack Ferenc Mihályné**, **Márkus Beáta**, **Schmidt Ákos**, **Stumpf Bálint**, **Stumpf Bálintné**, **Szendéné Arnold Katalin**. A kutatócsoport tagjai között kárpátaljaiak is voltak: **Dupka György** Gulág-kutató, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, **Fuchs Andrea**, az ungvári sváb-németek baráti körének képviselője, **Alekszej Korszun** ezredes, hadtörténész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője.

Összességében 10 napos kutatóutat jártunk be az Urál-hegység környékén elterülő Perm, Szverdovszk és Cseljabinszk megyében, valamint a Baskír Autonóm Köztársaságban, ahol 35 második világháborús hadifogoly-temető és egykori kényszermunkatábor helyszínét azonosítottuk és dokumentáltuk.

Találkoztunk az egykori hadifoglyok, civil rabok, hatóságilag kitelepített családok leszármazottaival, a lágerek rabjaival együtt dolgozó orosz polgárokkal. Láttunk elég sok hatóságilag megsemmisített magyar hadifogoly-temetőt is, amelyekre különböző objektumokat építettek. A kijelölt terek felkutatásában segítségükre volt többek között **Vlagyimir Motrevice** történész, régész, a jekatyerinburgi egyetem professzora is, aki eddig 96 olyan hadifogoly-temetőt tárt fel, ahol a magyarországi, illetve erdélyi, délvidéki, felvidéki és kárpátaljai hadifoglyok és civil internáltak ezrei nyugszanak.

Kutatócsoportunk eredményesnek mondható munkájáról a magyar közmédia munkatársai több dokumentum- és riportfilmet forgattak, ezenkívül elemző cikkek, tanulmányok készülnek. A náciizmus áldozatairól sokat, viszont a kommunizmus áldozatairól keveset tudunk. Gondolok itt elsősorban a sztálinisták által ártatlanul elhurcolt magyar állampolgárok, nők és férfiak tragikus sorsára, akiknek egyetlen bűnük a származásuk volt. Az a cél vezérelt minket, hogy az elhallgatott történelmi eseményekre, a sztálinizmus és a kommunizmus magyar áldozataira, az elfeledett magyar hadifogoly-temetőkre, megsemmisített sírkeretekre hívjuk fel a magyar közvélemény figyelmét.

Remélem, a jövőben sokat segíthet, hogy a magyar Országgyűlés nemrég *november 25-ét a Szovjetunióba elhurcoltak emléknapjává* nyilvánította. Bízom abban, hogy ez a dátum bekerül az iskolai, főiskolai, egyetemi, közéleti megemlékezések sorába.

2012. augusztus 1.

JEGYZETEK:

¹ Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>

² Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>

³ Novotni János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak.* – Jászberény, HH 1993/9. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

⁴ Csetri Elek, kolozsvári egyetemi tanár, egykori elhurcolt (sz. 1924. április 11.), 2004. április 22-i szóbeli közlése. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>

⁵ Mile József egykori elhurcolt (sz. 1923. augusztus 27.), 2004. március 25-i szóbeli közlése. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>

⁶ Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. <http://www.rodosz.ro/files/Muradin%20Janos%20Kristof.pdf>

⁷ Almádi Ferenc: A baskíriai Ufa-táborban - lassú halálra ítélve. – Heves. HH 1992/1, - In: *Hadifoglyok írják. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – Múlt nélkül nincs jövő. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán*, <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

⁸ Berghoffer Róbert. *TABU /Élet a fehér pokolban/ /Leben in der Weissen Hölle/.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. Kétnyelvű kiadás, Pilisvörösvár, 2010. Dr. Stark Tamás előszavával és Wiedermann Piroska ajánlásával. Német fordítás: Babják Veronika, Kerekes Gábor, Müller Márta, Ruda Gábor, Szabó Anikó. Stark Tamás történész írja a Berghoffer kötet előszavában: „Úgy tűnik, hogy a világháború befejezése óta Nyugaton olyan közmegegyezés van életben, amely kimondja, hogy a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel nem kell foglalkozni, mert azokat ellensúlyozza és feledteti a náciizmus legyőzésében való részvétel.”

⁹ Cirok Ferenc: Berghoffer Róbert. *Tabu – könyvajánló.* – Esztergom és vidéke. Társadalmi és kulturális folyóirat, 2011. november 11., http://www.evid.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=288:berghoffer-r%C3%B3bert-tabu-k%C3%B3nyvaj%C3%A1nl%C3%B3&Itemid=53